

De Bakelandt-kritiek eventjes nuanceren en relativeren

Wanneer ik boekbesprekingen lees, apprecieer ik de visie van de recensent, vooral als hij/zij blijk geeft met de behandelde materie vertrouwd te zijn. Dit is het geval met F. Egmond, die mijn Bakelandt in *Volkskundig Bulletin* 9,2 (december 1983) 214-216 heeft behandeld. Een paar van haar snedige opmerkingen lijken mij evenwel vatbaar voor discussie. Vandaar deze reacties:

1. De bende van Bakelandt heeft geopereerd in het Leiedepartement, d.w.z. de huidige provincie West-Vlaanderen. Dat ze 'roofovervallen en inbraken pleegde op het Oostvlaamse platteland' (blz. 214), het zgn. Schelddepartement, is het gevolg van verkeerde lezing en zonder meer fout.
2. Om de Bakelandt-bende in tijd en ruimte niet te isoleren, heb ik comparatistisch gewerkt, m.a.w. ik heb de binnen- en buitenlandse literatuur doorgenomen. Zoals de recensente terecht opmerkt, heb ik hierbij zeer ongelijk materiaal voor ogen gehad. Ik heb daar ook uitdrukkelijk op gewezen, maar vond het uiteindelijk toch waardevol genoeg om de beschikbare gegevens als achtergrond en vergelijkingsmateriaal te gebruiken. Het was helemaal niet mijn bedoeling om op basis van die vrij losse gegevens 'het karakter van het banditisme in de late achttiende eeuw' te bepalen (blz. 215)). Egmonds voorstelling is aldus zwaar overtrokken. De eerste alinea van mijn besluit op blz. 85 laat daarover trouwens geen twijfel bestaan.
3. Verder verwijt Egmond in mijn werk gebrek aan doordachte of goede probleemstelling (blz. 215 en 216). De alfabetisering van de beroepen op blz. 82-84 zou daarvan een typisch voorbeeld zijn. Ik weet niet waarop dit bezwaar eigenlijk slaat, want voor de drie benden in kwestie is aangegeven om welke beroepsgroepen en hoeveel personen het telkens gaat. Indien zij de literatuur kent waarop ik mij baseer, moet zij weten dat niet veel meer daar uit te halen valt. Verwantschapsrelaties en andere zaken zijn helaas niet te reconstrueren. Dat een alfabetische ordening dit probleem niet oplost, besef ik ook. Mijn inziens is een dergelijk overzicht toch beter dan niets.
4. Ik geef toe dat ik in de synthese meer aandacht had kunnen besteden aan de verwantschap van de bendeleden. Dat is als zodanig niet gebeurd, omdat ik dat bij de voorstelling van de personalia systematisch heb gedaan. Wie de blz. 121-169 aandachtig leest, verneemt daaromtrent alles wat hij wil weten.
5. Dat ik het geografische aspect zou hebben verwaarloosd, betwist ik. Voor zover de dossierstukken dat vermelden, heb ik altijd en overal de zaken gelokaliseerd. Helaas zijn de plaatsbepalingen in de archivalia zelden geconcretiseerd, zodat het onmogelijk is b.v.

woningen van slachtoffers, benedeleden en medeplichtigen exact te situeren en daaruit conclusies te formuleren. Wat het landschap zelf betreft, verwijs ik naar de twee kaarten tussen blz. 64 en 65.

6. Wie de gegevens m.b.t. de sociaal-economische toestand in die periode (in West-Vlaanderen) op blz. 31-35 leest, daarbij rekening houdt met de combinatie van beroepen van sommige benedeleden (p. 170-171) en bovendien nog verneemt dat de bende steelt om in eigen behoeften te voorzien (zie blz. 232-236), heeft m.i. argumenten genoeg om tot de vaststelling te komen dat de bende van Bakelandt bestond uit een groep armoezaaiers, die zich aan vermogenscriminaliteit schuldig hebben gemaakt.

7. Ik wens te ontkennen de politieke omstandigheden waarin Bakelandt cum suis heeft gewerkt te onderschatten. Uitdrukkelijk heb ik erop gewezen dat de bende een ex-Boerenkrijger en deserteurs telde. Ook heb ik gesteld dat Bakelandt en Simpelaere elkaar vermoedelijk via de conscriptie hebben leren kennen en dat ze zich eenmaal als deserteurs hebben aangemeld bij de weduwe C. Desmet, die hen goed ontving en voor haar eten gedood werd. Of deze enkele gegevens echt ruimte bieden over meer interpretaties, betwijfel ik. Eén zaak staat vast: in hun hoedanigheid van deserteur of boerenkrijger hebben sommige benedeleden niet gehandeld. Dat is trouwens ook de reden waarom het gerecht daarop niet verder is ingegaan.

8. Tenslotte ben ik van mening dat een recensent bij het beoordelen van een werk in de eerste plaats rekening dient te houden met het opzet van de schrijver. Zoals ik in de Inleiding heb opgemerkt (blz. 9-10), kan men bij de bestudering van een onderwerp als Bakelandt veel richtingen uit en kunnen bepaalde zaken extra in de verf worden gezet. We hebben op blz. 10 gesteld dat onze historische studie geen eind- maar uitgangspunt is voor twee andere bijdragen van *volkskundige* aard. Daarom zijn bepaalde aspecten wellicht minder aan bod gekomen. Dit heeft niets te maken met de afwezigheid van een 'goede probleemstelling', maar met de speciale oriëntering die ik aan mijn onderzoek heb willen geven. Ik heb de indruk dat F. Egmond mij dat recht ontzegt. Bovendien heeft de recensente mij niet duidelijk gemaakt wat zij eigenlijk bedoelt met 'doordachte probleemstelling'. Wel suggereert ze dat er zoiets moet bestaan als een model. Het is de vraag of dat ook geen voorwerp van discussie kan zijn en vooral of het op het beschikbare Bakelandt-materiaal *integraal* toegepast kan worden zoals zij wellicht had gewenst.

Stefaan Top

De reactie van S. Top op mijn bespreking van zijn boek over de Bende van Bakelandt geeft aanleiding nog eens terug te komen op de punten van mijn kritiek waarover kennelijk enige onduidelijkheid is blijven bestaan. Uiteraard heeft hij gelijk ten aanzien van de streek waar de bende actief was: West- en niet, zoals ik stelde, Oost-Vlaanderen. Ik wil hier vooral toelichten waarom ik zijn probleemstelling niet goed doordacht noemde – een omschrijving die misschien tot een misverstand aanleiding heeft gegeven. In de tweede plaats wil ik laten zien dat er meer te doen valt met de gegevens over beroep, verwantschap en woonplaats van de benedeleden en over de politiek-militaire omstandigheden ten tijde van de Bakelandt-bende.

I

Zoals de auteur in zijn inleiding aangeeft, gaat het hem in het eerste, historische deel van zijn driedelige werk over de Bakelandt-bende vooral om de historische realiteit; de legendevorming, volksverhalen en andere volkskundige aspecten komen in de volgende twee delen aan de orde. Voorts kondigt hij aan dat hij eerst de 'criminogene factoren' zal vaststellen die in de late achttiende eeuw de 'collectieve misdadigheid hebben geconditioneerd' (p. 11). Daarna zal hij zich meer in detail richten op de criminaliteit in het Leiedepartement en tenslotte volgt dan de Bakelandt-bende zelf. Door deze verschillende delen met elkaar te verbinden wil Top 'de misdadigheid van de Bakelandt-bende nader (te) preciseren' (p. 12).

Hieruit maakte ik op dat de auteur niet alleen wilde nagaan wat er nu werkelijk gebeurd is, wat de feiten zijn betreffende de Bakelandt-bende, maar ook in hoeverre deze bende paste in het toenmalige patroon in de groepsriminaliteit in de Zuidelijke Nederlanden en enkele omringende gebieden (vgl. p. 60 en 111). Op deze doelstellingen heb ik niets aan te merken en in zijn eerste opzet is de auteur, zoals gezegd, zeker geslaagd. Het is vooral de tweede vraag – die naar de plaats van de Bakelandt-bende in de laat achttiende-eeuwse groepsriminaliteit – die in de *uitwerking* van het betoog tot onduidelijkheden en inconsistenties heeft geleid. Daarop doelde ik toen ik de probleemstelling 'niet goed doordacht' noemde.

Het gaat daarbij om het volgende. Na zijn overzicht van banditisme in enkele Westeuropese landen concludeert Top dat het nog niet mogelijk is een wetenschappelijk verantwoord beeld te geven van het banditisme ten tijde van Bakelandt (p. 85). Toch komt hij kort daarna met de uitspraak: 'We spreken derhalve van een overwegend sociaal-economische groepsriminaliteit . . .' (p. 87). Hier wordt een vermoeden tot zekerheid verheven. Vandaar dat Top aan het einde van zijn boek ook kan beweren dat we bij de Bakelandt-

bende te maken hebben met sociaal-economisch banditisme en dat haar optreden aansloot bij het toenmalige 'criminogeen patroon' (pp. 238-9). Een conclusie die in feite niet is aangetoond.

Een tweede bezwaar betreft zijn globale classificatie van het achttiende-eeuwse banditisme. Hij onderscheidt sociaal-economisch, ideologisch en politiek banditisme en kondigt deze indeling aan als een 'differentiatie naargelang oorzaken en motieven' (p. 11). Nu gaat het me niet om de benamingen, maar wel om de wijze waarop deze categorieën gehanteerd worden. In het betoog van de auteur blijken oorzaken, motieven en doelstellingen van banditisme onontwaaarbaar verstrengeld. In het geval van sociaal-economisch banditisme lijkt het vooral te gaan om oorzaken, terwijl bij politiek banditisme alleen de doelstellingen de doorslag geven. Enige toelichting bij deze wijze van classificeren ontbreekt, tenzij men de opmerkingen op pp. 88-89 als zodanig wil beschouwen. Ook hier vinden we echter geen duidelijk onderscheid tussen oorzaken en motieven. De oorzaken zijn hier zelfs verdwenen en hebben plaats gemaakt voor omstandigheden, waarmee het geheel nog ingewikkelder wordt (p. 88):

'Het ligt voor de hand dat een dergelijke aanpak in eerste instantie peilt naar de motieven en de omstandigheden, en maar in tweede instantie belangstelling heeft voor het delict an sich. Aldus leidt deze bedoeling en methode tot meer gedifferentieerde vormen van banditisme. (. . .) We menen dat onze benaderingswijze precies in de nuancering haar specifieke waarde ontdekt. We moeten m.a.w. het banditisme van zijn uiterlijke aantrekkelijkheid ontdoen om te komen tot een systematische en objectieve analyse van de kern en de samenhang ervan.'

Classificatie is zeker van belang in de analyse van het achttiende-eeuwse banditisme. Maar wanneer een zeer globale typologie zonder duidelijke toelichting wordt gebruikt, verheldert dit eigenlijk weinig. Integendeel, het gevaar is groot dat nuanceringen in de toch al moeilijk te achterhalen en zeer waarschijnlijk complexe motieven van de bendeleden verborgen blijven. Bovendien worden in een typologie naar 'motief' al direct andere belangrijke en minstens even onthullende aspecten van roverbenden — zoals vorm en sociale structuur — uitgesloten of op de achtergrond gedrongen. Juist op een gebied als het banditisme, waar nog betrekkelijk weinig systematisch onderzoek is verricht, lijkt dit voorbarig.

Tenslotte heb ik de indruk dat Top — vooral op het gebied van de sociale structuur van roverbenden — meer had kunnen doen met de vergelijking wanneer hij deze anders had toegepast. Het lijkt me in dit verband veelzeggend dat in zijn literatuuroverzicht enkele publicaties ontbreken die juist hiervoor van belang hadden kunnen zijn. Waar Top wél op de hoogte is van het werk van Van den Eerenbeemt, van de nogal onbetrouwbare geschriften van Sinninghe en Van Oosten in *Sinte Geertruydsbronne*, en zelfs verwijst naar Russel's werk over de Bokkerijders uit 1877, noemt hij de recente artikelen van Blok (1979; 1981) over de laatstgenoemde benden niet. Hetzelfde geldt voor verschillende essays van de Engelse historicus Cobb over laat achttiende-eeuwse roverbenden in de Zuidelijke Nederlanden en Noord-Frankrijk (1972; 1975). Terwijl Top over interessante gegevens beschikt over bijvoorbeeld beroep, herkomst, leeftijd, verwantschap en mobiliteit van de leden der Bakelandt-bende — en in een aantal gevallen dergelijke gegevens ook voor buitenlandse roverbenden vermeldt — laat hij het meestal aan de lezer over dit alles met elkaar in verband te brengen.

Aan de hand van enige voorbeelden zal ik proberen te laten zien hoe bij vergelijking van enkele roverbenden zowel overeenkomsten als verschillen attenderend kunnen werken en hoe ze helpen vragen te formuleren en soms samenhangen te ontdekken (vgl. Bloch 1969).

Vergelijking van de Bokkerijders en de Bakelandt-bende laat zien dat we in beide gevallen te maken hebben met de inheemse bevolking van een streek — en niet, zoals bij de Grote Nederlandse Bende, met vrijwel permanent reizende personen die merendeels behoorden tot een etnische minderheid en telkens andere steden uitkozen als uitgangsbasis voor hun rooftochten op het platteland. Interlokale contacten van vilders die berustten op beroeps- en verwantschapsrelaties vormden de infrastructuur van de Bokkerijdersbenden. Maar in de loop der tijd raakten ook andere dorpsbewoners uit de Landen van Overmaze — zowel arme als relatief welgestelde — bij deze benden betrokken (Blok 1981). Met behulp van deze gegevens over de Bokkerijders en de Grote Nederlandse Bende kunnen we bepaalde samenhangen ontdekken tussen een aantal kenmerken van de Bakelandt-bende die door Top nergens expliciet met elkaar in verband gebracht worden.

Uit de studie van Top blijkt dat een groot aantal leden van de Bakelandt-bende met elkaar verwant was; dat velen op grond van hun beroep (bijvoorbeeld dagloner, voerman) binnen de regio een zekere mate van mobiliteit kenden en zo beschikten over een vrij grondige kennis van de streek; en tenslotte, dat verschillende benedeleden kort voor het begin van de bende-activiteiten een zwervend bestaan waren gaan leiden, maar zich globaal wel binnen de streek bleven ophouden, afwisselend verblijvend bij bevriende herbergiers, bij verwanten en collega-benedeleden en in de bossen. Nogmaals, het gaat hier om informatie die de lezers van Top's studie zelf bijeen moeten zoeken.

De parallellen met de Bokkerijders op het punt van interlokale beroepscontacten, familierelaties en mobiliteit lijken me duidelijk. Wanneer we zoveel weten over de leden van een bende, is het veel te simplistisch te stellen dat 'de bende van Bakelandt bestond uit een groep armoezaaiers, die zich aan vermogenscriminaliteit schuldig hebben gemaakt' (replek Top). Armoede is geen voldoende verklaring voor het ontstaan van een roverbende. Immers, niet alle 'armoezaaiers' werden rovers (en waren de benedeleden werkelijk de allerarmsten van de streek?). Bovendien is niet alle vermogenscriminaliteit banditisme. Opnieuw zien we dat het hanteren van zo'n algemene term verhindert dat men bepaalde vragen überhaupt stelt. De Bakelandt-benedeleden beschikten over minstens drie zeer belangrijke 'kwaliteiten': interlokale mobiliteit, betrouwbare contacten binnen de streek die hen zowel bescherming als informatie boden, en tenslotte een gedegen *sense of place*. En daarmee is tenminste een deel van het antwoord gegeven op de vraag waarom juist deze mensen in staat waren als bende te opereren.

Maar ook verschillen die bij dit soort vergelijkingen naar voren komen leveren soms aanknopingspunten op. Zo doet het vrij langdurige bestaan van de Grote Nederlandse Bende — haar activiteiten besloegen de periode 1789/90-1800 — de vraag rijzen waarom aan de Bakelandt-bende al na ruim 2½ jaar een einde kwam. Uiteraard had dit te maken met het overheidsoptreden, maar misschien niet alleen daarmee. Uit de door Top gebruikte werken van Becker en Küther valt op te maken dat de meeste rovers van de Grote Nederlandse Bende als *fahrende Leute*, als detailhandelaars en marskramers, schippers en vervoerders, beschikten over interregionale en zelfs internationale contacten. Deze beroepsconnecties vielen voor een deel samen met de familiebetrekkingen van de joodse benedeleden, die zich uitstrekten over een groot deel van West-Europa. Toen rovers van dit netwerk te maken kregen met een geleidelijk beter gecoördineerd vervolgingsbeleid van

de overheid (eerst gedurende 1796 in de Zuidelijke Nederlanden, vervolgens in 1798-99 in het noordelijke Rijnland), was tenminste een deel van hen in staat met behulp van deze beroeps- en verwantschapsrelaties de bendeactiviteiten in een ander gebied voort te zetten. Dat iets dergelijks niet gebeurde bij de Bakelandt-bende, had naar mijn indruk vooral te maken met de specifieke achtergrond en regionale oriëntatie van haar leden.

Tenslotte het punt van de politiek-militaire omstandigheden. Hier lijken me vooral twee aspecten van meer algemeen belang voor het onderzoek naar banditisme: de omstandigheden waaronder sommige mensen tot bendeactiviteiten overgaan; en de relatie tussen oorlog (of althans gevechtshandelingen) en banditisme.

Top vermeldt dat enkele mannen kort voor hun deelname aan de Bakelandt-bende betrokken waren geweest bij de Boerenkrijg of als conscrits gediend hadden in het Franse leger. Meestal was men al snel gedeserteerd of had men de conscriptie ontdoken. Uit een paar biografische schetsen kunnen we opmaken dat conscriptie en dienst de betrokkenen waarschijnlijk voor het eerst van hun leven losmaakten van hun vertrouwde omgeving — van familieleden en dorpsgenoten — en hen buiten hun eigen streek brachten, in vreemd gebied. In het geval van ontduiking of desertie volgde een bestaan in de 'illegaliteit'. Zo vernemen we dat zowel de Roeselaerse visleurer Jean Colbert als de dagloner Amand Simpelaere als conscrit of conscrit-deserteur onderdoken en zich schuil hielden in verschillende hofsteden. Anderen verborgen zich in de bossen of hielden zich schuil bij herbergiers die ze vertrouwden. Minstens een van de connecties tussen bendeleden — die tussen Bakelandt en zijn belangrijkste gezel Simpelaere — kwam naar alle waarschijnlijkheid onder dergelijke omstandigheden tot stand.

Deze informatie geeft aan dat de rovers van de Bakelandt-bende niet beschouwd kunnen worden als leden van een min of meer professionele onderwereld of een 'criminal class'. Anders dan in het geval van een aantal leden der Grote Nederlandse Bende, bestonden er bij hen geen familietradities van banditisme; recidivisme was vrij zeldzaam en betrof (één man uitgezonderd) geen inbraken of overvallen met geweldpleging. De leden van de Bakelandt-bende waren veeleer plattelandsbewoners die een vrij onopvallend bestaan leidden totdat ze onder invloed van de 'grote' politieke en militaire gebeurtenissen van de late achttiende eeuw als het ware ontworteld raakten. Dat wil niet zeggen dat deze gebeurtenissen 'de oorzaak' zijn van het optreden der Bakelandt-bende, maar wel dat we hier met omstandigheden te maken hebben die helpen dit optreden begrijpelijk te maken. Vergelijking met de activiteiten van de Grote Nederlandse Bende suggereert voorts een interessante parallel. Ook deze rovers waren het meest actief in periodes kort nadat in de betrokken gebieden de echte gevechtshandelingen waren afgelopen. Zoals we vaker zien, sloten krijgshandelingen de bendeactiviteiten uit — één van de punten die nader vergelijkend onderzoek verdient.

Top's gegevens zijn in allerlei opzichten interessant. Het is zeker niet mijn bedoeling geweest hem voor te schrijven welke benadering hij moest kiezen. Ik had echter de indruk dat hij de relevantie van zijn gegevens niet altijd voldoende heeft onderkend en dat daardoor in zijn studie samenhangen onbesproken zijn gebleven die licht konden werpen op het optreden van de Bakelandt-bende.

Florike Egmond

- Becker, B. *Actenmässige Geschichte der Räuberbanden an den beyden Ufern des Rheins*. Köln 1804 2 dln. (Herdruk: Leipzig 1972 2 dln.).
- Bloch, Marc. *A contribution towards a comparative history of European societies* – In: M. Bloch, *Land and work in mediaeval Europe*. New York 1969 (oorspronkelijke Franse essay in *Revue de Synthèse Historique*, dec. 1928).
- Blok, Anton. *Wie waren de Bokkerijders?* – Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis 5, no. 2 (1979), 168-200.
- Blok, Anton. *De rol van de vilders in de Bokkerijdersbenden* – *Volkskundig Bulletin* 7, no. 2 (1981), 121-42.
- Cobb, Richard. *La Bande d'Orgères 1790-1799* – In: R. Cobb, *Reactions to the French Revolution*. London 1972.
- Cobb, Richard. *La Route du Nord. Banditry on the Border and in the Belgian Departments 1795-1798: Dinah Jacob and the Bande Juive* – In: R. Cobb, *Paris and its Provinces 1792-1802*. London 1975.
- Cobb, Richard. *La Route du Nord. Banditry on the Border and in the Belgian Departments 1795-1798: The Bande à Saembier* – In: R. Cobb, *Paris and its Provinces 1792-1802*. London 1975.
- Küther, Carsten. *Räuber und Gauner in Deutschland. Das organisierte Bandenwesen im 18. und frühen 19. Jahrhundert*. Göttingen 1976.